

ÚLOHA

čs. zahraničního odboje při vzniku ČSR

Skutečnost, že politické vedení boje za samostatné Československo v letech první světové války bylo v emigraci a že v určité době rozhodující část tohoto boje probíhala v zahraničí a ne na domácí půdě, nebyla náhodná. Byto tomu tak nejen proto, že perzekuce a politický útlak znemožňovaly otevřené formy politického zápasu v Rakousku. Zahraniční odboj nevznikl totiž jako emigrační reprezentace politického směru, který působil doma, ale jako představitel **zásadně nové orientace v moderní české a slovenské politice.**

Až do vypuknutí války všechny významné politické směry v českých zemích i na Slovensku pokládaly Rakousko-Uhersko za nejvýhodnější státní základnu svých politických, hospodářských, sociálních a národních cílů. Ekonomický celek, který habsburská monarchie představovala, průmyslová a finanční buržoazie pokládala za výhodný. Ale i dělnické socialistické hnutí předpokládalo, že rakousko-uherský stát tvoří vhodný základ boje za sociální a politické reformy a že bude i základnou pro budoucí socialistického státu ve střední Evropě. Bez rozdílu třídní příslušnosti čeští politikové se shodovali v názoru, že existence Rakousko-Uherska vytváří relativně nejspolehlivější ochranu národního vývoje před vzrůstající rozpínavostí vilémovského Německa i před stálou hrozbou expanze carského Ruska.

Těsně před válkou však bylo zřejmé, že monarchie přestává být činitelem mocenské rovnováhy v Evropě a že svou politikou na Balkáně a stupňovaným zbrojením se připravuje k úloze pomocníka a nástroje německé říše. Někteří čeští politikové se chystali ke změně orientace. Vůdce mladočeské strany K. Kramář, jehož prorakouská tzv. pozitivní politika, směřující k reorganizaci monarchie ve prospěch slovanských národů a k dorozumění mezi Rakousko-Uherskem a Ruskem, v praxi zkrachovala, tajně předal carské diplomacii nový plán. Byl to projekt ústavy Slovanského impéria, v němž ruský car by byl i polským a českým králem a k němuž by patřilo i Bulharsko, Srbsko, Černá Hora a jihoslovanská území habsburské monarchie. Obnovené české království, autonomní součást carské říše, mělo být rozšířeno nejen o Slovensko, nýbrž i o Lužici a Kladsko. Na základě tohoto projektu navázala malá skupina kolem Kramáře (A. Rašín, F. Sís) na podzim 1914 spojení s Ruskem a v době neúspěchu Rakouska na východní frontě v prvních měsících 1915 očekávala příchod carských „osvoboditelských“ armád. Také představitel nacionálně radikálního křídla české politiky, vůdce národně sociální strany V. Klofáč, se v letech 1913–1914 pokoušel o styky s carským ministerstvem zahraničí a s generálním štábem. Národně sociální strana měla v případě války tvořit ilegální

politické hnutí, které by podporovalo postup ruské armády na českém území. Perzekuci útok proti radikálním nacionalistům na počátku války a zatčení Klofáče znemožnilo jakékoliv pokusy o uskutečnění těchto romantických záměrů.

Obě řešení — předválečné „rakouské“ i to, které bylo spojeno s přípravami a vypuknutím války, řešení „ruské“ — spojovala nevra v možnost samostatné státní existence českých zemí. V pozadí obou koncepcí stál zájem české buržoazie, která hledala pro svůj rychle rostoucí průmysl a obchod co nejširší odbytiště a pro své politické zájmy co nejpevnější státní ochranu. Růst českého nacionalismu v předválečných letech, sympatie k malým slovanským národům bojujícím za svobodu proti Turecku a tradiční české rusofilství však vytvořily předpoklady k tomu, aby protirakouská řešení české otázky spojované s příchodem vítězných carských armád našlo na počátku války oporu v nejširších vrstvách českého národa. Ilegálně šířené, skutečné i apokryfní „ruské manifesty“ o osvobození všech Slovanů, odpor českých vojáků proti válce a přebíhání do ruského zajetí byly toho zřejmým důkazem. Na jaře 1915, kdy ruská vojska stála před Krakovem a v Karpatech, dosáhly iluze o brzkém „osvobození“ svého vrcholu.

Nejrozhodnějším odpůrcem orientace na reakční carský režim byla sociálně demokratická strana. S ostatními evropskými socialistickými stranami sdílela zásadně kritický poměr k carismu a v českém nacionalistním hnutí viděla jen jeho pomahače. V duchu tehdejšího ortodoxního marxismu prohlásila na svém sjezdu v prosinci 1913, že „za daných poměrů v Evropě uznává z hlediska udržení mezinárodní rovnováhy, z hlediska míru, současně však z hlediska zájmu národa a proletariátu českého za potřebné, aby posilováno bylo vše, co skutečně a rozumně přispívá k udržení a rozvoji velkého, státně organizovaného celku ve středu Evropy, jehož dějinným výrazem je dnes Rakousko-Uhersko“. Na počátku války reagovala sociální demokracie na první projevy nekritického rusofilství a na Kramářův názor tím, že válka je „bojem Germánstva se Slovanstvem“, prohlášením, že „ve hře jsou kapitalisticko-imperialistické snahy jednotlivých velmocí“ a že také Rusko má na válce „svůj povinný podíl viny a nemůžeme očekávat, že by Čechové pro sobecké cíle ruského carismu vydali všanc budoucnost svého národa“. V protirakouské a rusofilské náladě v Čechách na počátku války tak současně začala postupná izolace vedení so-

ciálně demokratické strany od širokých vrstev národa.

Také T. G. Masaryk byl před válkou přesvědčen o nemožnosti rozbití Rakousko-Uhersko a nepředpokládal, že by mohl za dané situace vzniknout český samostatný stát. Neustále zdůrazňoval, že hlavní není boj jednoho národa proti druhému (Čechů proti Němcům) a kladl důraz na zdravý hospodářský, kulturní a sociální rozvoj národní společnosti. Demokratizace české společnosti, řešení sociálních problémů, vytvoření nového českého programu a nové české politiky — v tom viděl Masaryk před válkou hlavní úkol, a to ho také spojovalo se socialistickým hnutím. Masaryk zastával i velmi kritické stanovisko k ruskému carismu. V předválečných letech spojoval budoucí osud malých středoevropských a východoevropských národů s **demokratizací celé Evropy, která teprve umožní řešit problémy všech malých národů.** Byl však přesvědčen, že v boji o evropskou demokracii může a musí hnutí malých národů sehrát klavnou úlohu a že je možné v duchu Palackého vytvořit takový program, v němž „dobré české“ bude prostředkem a cestou k „dobrému lidskému“. To ho oddělovalo od socialistů a od jejich skeptického vztahu k hnutí malých národů. Právě to se ale stalo východiskem Masarykova programu na počátku světové války.

Šlo o projekt samostatného státu, který měl zahrnout české země v jejich historických hranicích a slovenské území severních Uher v etnografických hranicích. Projektovaný stát měl být královstvím, ale v zájmu dobrých vztahů s Ruskem, s nímž měl Československý stát soustědit, Masaryk doporučoval, aby českým králem nebyl nikdo z carského vládnoucího rodu. Masarykův plán vycházel z předpokladu, že Německo a Rakousko-Uhersko budou ve válce poraženy, přičemž rozhodující úlohu nebudou hrát ruská vojska, ale celá protiněmecká koalice, především Anglie. Na základě porážky Německa a demokratizace celé Evropy bude moci vzniknout nejen Československý, ale i polský a jihoslovenský samostatný stát. Československo bude mít sice úzké styky s Ruskem, ale bude nejen na Německo, nýbrž i na Rusko politicky nezávislé a vznikne jako demokratická konstituční monarchie. Tak Masaryk poprvé v dějinách české moderní politiky překročil věčné dilema, se kterým se česká politika od Palackého a Havlíčka neustále potýkala. Totiž problém, zda je hlavním aktuálním nebezpečím svobodného vývoje našich národů Německo či carské

Rusko, zda je třeba vzhledem ke geografické poloze našich zemí setrhnout na „ideji státu rakouského“ a pokoušet se o federalizaci Rakousko-Uherska, či zda je nutné postavit se proti habsburské monarchii a svěřit budoucnost národa „slovanskému“ Rusku. Podle Masarykova názoru mohly na základě válečné porážky Německa a vítězství anglo-francouzsko-ruské Dohody i na základě poválečné spolupráce mocností evropského Západu i Východu vzniknout ve střední Evropě poměry, za nichž by se samostatný československý stát mohl udržet proti německému nebezpečí a uhájit svou politickou demokracii i proti tlaku carského Ruska.

Tento program, s nímž Masaryk odešel v prosinci 1914 do emigrace, se stal **protiváhou českého prorakouského aktivismu**, k němuž se po porážce Rusů na východní frontě na jaře 1915 a po zhroutilu iluze o příchodu osvoboditelů, po nové vlně protičeské perzekuce a zatčení Kramáře a Rašina sjednotila vedení největších českých politických stran: mladočechů, agrárníků a sociálních demokratů. Masarykův program současně vytvořil **demokratickou alternativu pokračující orientace na carismus**, kterou v emigraci představoval Kramářův pověřenec J. Dürich a k níž se hlásily i české a slovenské krajanské spolky v Rusku.

Po krátkém období spolupráce s Kramářovou skupinou na jaře 1915 a po dočasném spojení všech krajanských spolků v Českém komitétu zahraničním z listopadu 1915, v němž figuroval i Dürich, staly se hlavní Masarykovou oporou krajanské spolky na západě Evropy a v USA, zpočátku dokonce pouze jejich demokratická a socialistická část. Před emigrací stál obtížný a zdálo se, že nespílitelný úkol. Chtěla přesvědčit vlády a veřejnost zemí, které vedly válku proti Německu a Rakousko-Uhersku, o realitě československého programu a o tom, že teprve idea demokratizace Evropy a osvobození malých národů na východě a ve střední kontinentu dá jejich válce smysl a oprávnění. Současně musela emigrace svést zápas o smýšlení národa doma, získat pro svou československou orientaci většinu české a slovenské politiky. Úspěch zahraničního odboje v obou uvedených směrech byl vedle její základní, programotvorné činnosti největším přínosem emigrace ke vzniku Československé republiky.

V průběhu roku 1916 se ustavil a upevnil vedoucí orgán zahraničního odboje, pařížská Československá národní rada v čele s předsedou T. G. Masarykem, generálním tajemníkem E. Benešem a M. R. Štefánikem. Čs. národní rada dokázala udržet spo-

jení alespoň s malou skupinou českých politiků v Praze, překonala vážnou krizi zahraničního odboje vyvolanou pokusem J. Düricha založit v Petrohradě pod patronací carské vlády nový vedoucí orgán československého hnutí a na konci roku 1916 dosáhla významného diplomatického úspěchu.

Ve společné nótě Francie, Ruska, Anglie a Itálie prezidentovi USA Wilsonovi o válečných cílech Dohody byl obsažen i požadavek „osvobození Čechoslováků“. Byl to samozřejmě slib nezávazný, který byl jednak diplomatickým činem vůči Spojeným státům, jednak propagandistickým prohlášením, ospravedlňujícím válku proti Německu. Posílilo to však významně postavení Čs. národní rady mezi zahraničními krajinami a mělo to i svůj vliv na domácí českou politiku. Většina českých politiků v Českém poslaneckém svazu odmítla dohodovou nótu jako urážku českého národa, věrného císaři a říši. Ale prohlubující se rozpor mezi loajální orientací vedoucích činitelů politických stran a protirakouským smýšlením širokých vrstev vyvolal v život pokusy o změnu orientace české politiky v měšťanských i socialistických stranách. Rozhodující zlom v postavení zahraničního odboje pak přinesla ruská revoluce.

Svržení carismu v březnu 1917 podstatně posílilo Masarykovo křídlo československého osvobozenického hnutí a umožnilo poprvé otevřeně formulovat jeho republikánský program. Dávalo za pravdu základní Masarykově myšlence, že předpokladem dosažení samostatnosti je nejen vítězství nad Německem, nýbrž především demokratizace Evropy. Významně ovlivnilo českou a slovenskou politiku v Rakousko-Uhersku, která se ocitla pod tlakem lidového protirakouského hnutí. Umožnilo realizovat v širokém měřítku důležitou myšlenku zahraničního odboje — organizaci samostatné československé armády ve válce proti Německu. Masaryk proto ruskou revoluci s nadšením přivítal a odjel v květnu 1917 do Petrohradu s myšlenkou, že centrum československého hnutí se nyní přeneslo do demokratického Ruska. Věřil, že revoluce uspíší válečnou porážku Německa. Ukázalo se však brzo, že vývoj ruské revoluce bude jiný. Velmi rychle přerůstala v boj za základní požadavky dosud krutě potlačovaných sociálních vrstev — za mír a půdu — a dozrávala v revoluci socialistickou, namířenou proti vládě.

Na domácí půdě působila ruská revoluce i po nastolení sovětské vlády především svými demokratickými hesly o se-

beurčení národů a o demokratickém, všeobecném míru na základě tohoto sebeurčení. Významně posilovala i boj širokých vrstev za program samostatného Československa a s tím spojené sociální reformy. V Rusku se však československé hnutí svou orientací na válku proti Německu až do jeho úplné porážky oclila v rozporu s levicí ruské revoluce. Masaryk se snažil vyřešit tuto situaci politikou neutrality vůči bojujícím silám ruské revoluce a hájil tuto politiku i po nastolení sovětské vlády. Byl zásadním ideovým odpůrcem bolševické strany a nesouhlasil s tím, že sovětská vláda uzavřela s Německem a Rakousko-Uherskem separátní mír. Odmítal však dát čs. armádní sbor, který byl v roce 1917 v Rusku vybudován, k dispozici ruské kontrarevoluci. Odmítal také myšlenku zahraniční intervence a v dubnu 1918 na cestě do USA a pak znovu ve Spojených státech doporučoval, aby Dohoda uznala sovětskou vládu de facto a udržovala s ní přátelské styky.

Skutečnost, že po uzavření příměří a míru na východní frontě se rozhodovalo o výsledku světové války, o oslabení moci německého imperialismu ve střední Evropě a tím i o podmínkách realizace československého programu zahraničního odboje na západoevropských bojištích, vedla Masaryka k odjezdu z Ruska a k cestě do USA. V souvislosti s tím Masaryk ve Spojených státech a Beneš ve Francii a Anglii žádali, aby byl čs. armádní sbor z Ruska převezen na západní frontu. Oba se shodně domnívali, že sjednocení téměř 100 000 mužů československé armády (čs. sboru z Ruska, čs. pluku ve Francii a čs. divize, která v dubnu 1918 vznikla v Itálii) získají rozhodující trumf k boji za diplomatické uznání Čs. národní rady za vládu vedoucí válku proti Německu a za základ příští československé vlády.

Jaro 1918 přineslo místo německé revoluce, v níž doufali ruští revolucionáři, německou ofenzívu na západní frontě. Její počáteční úspěchy v březnu 1918 ovlivnily i vládnoucí kruhy habsburské monarchie. Všechny pokusy Anglie, Francie a USA o oslabení Německa a nahrazení ztráty východní fronty separátním mírem s Rakousko-Uherskem ztroskotaly. Vídeň se rozhodla spojit osud podunajské říše s vítěstvím německých zbraní a chystala vlastní ofenzívu na jihozápadní frontě. To byl rozhodující okamžik ve vztahu Dohody k další existenci habsburského mocnářství. Političtí emigranti z jihoslovanských území monarchie, emigranti z rumunského Sedmihradska a i italské Alto Adige se v dubnu 1918 sešli na kongresu v Římě

a žádali vytvoření samostatného Československa, Jugoslávie a Polska a rozšíření Rumunska a Itálie na úkor Rakousko-Uherska. V květnu 1918 veřejně vyslovila vláda USA sympatie požadavkům římského kongresu, na začátku června se k ní připojily vlády Anglie, Francie a Itálie a koncem června francouzský ministr zahraničí oficiálně oznámil v dopise generálnímu tajemníkovi Čs. národní rady, že jeho vláda „považuje za spravedlivé a nutné prohlásit práva Vašeho národa na samostatnost a uznat veřejně a oficiálně Čs. národní radu jako nejvyšší orgán spravující veškeré zájmy národa a jako první základ příští československé vlády.“

Díky nové mezinárodní situaci na jaře 1918, díky tomu, že si zahraniční odboj získal rozhodující vliv na českou a slovenskou politiku v Rakousko-Uhersku a že zorganizoval do války proti Německu desetitisíce dobrovolníků a sdružil je v samostatnou armádu, podařilo se dosáhnout rozhodujícího diplomatického úspěchu na cestě k československé samostatnosti. Nikdy však nedošlo k transportu čs. armádního sboru na západní frontu. Ztroskotat na neochotě Anglie opatřit potřebnou loďnou tonáž a na jejích plánech možné budoucí intervence v sovětském Rusku. Dříve, než mohly být podobné plány realizovány, střetl se sbor se sovětskou mocí. Část jeho vedoucích činitelů nedokázala zvládnout obtížné postavení československého vojska v Rusku, opustila Masarykovu politiku neutrality a rozhodla se probrat si cestu na Vladivostok násilím a bez dohody se sovětskou vládou. Tohoto střetnutí, původně vyvolaného spory o cestu čs. sboru z Ruska do tichomořského přístavu, ruské protisovětské síly a pak i západoevropské mocnosti využily k zahájení intervence. Vojská i část důstojníků již v září 1918 začali být proti pokračování v protisovětské válce. Tento odpor pak zesílil zvláště potom, co již bylo dosaženo československé samostatnosti a co koalici protisovětské vlády na Sibiři vystřídal otevřená diktatura admirála Kolčaka. Nakonec musely být československé jednotky z protisovětské fronty staženy.

Vliv protisovětského vystoupení na vznik Československa byl minimální. Rozhodující události se odehrávaly v západní Evropě a pak hlavně na domácí frontě protirakouského boje. V létě a na podzim 1918 byla na západoevropských bojištích a na Balkáně zpečetěna vojenská porážka Německa a Rakousko-Uherska. Nadešel poslední, ale velmi důležitý úkol zahraničního odboje: koordinovat činnost v emigraci s eventuální protirakouskou akcí na

domácí půdě. Základní pohled byl jednoduchý — povstání proti Vídni bude reálné až v okamžiku rozhodujícího vojenského úderu na frontách světové války. Předpokládalo se, že Dohoda zahájí konečnou ofenzívu na jaře 1919 a v souvislosti s tím se počítalo i se vznikem československého státu až v této době. Situace uvnitř Německa a Rakousko-Uherska však vývoj urychlila a v říjnu 1918 se vojenská politická moc habsburské monarchie zhroutila. Když byla 14. října 1918 ustavena

v Paříži československá prozatímní vláda a vydala 18. října svůj program (Masarykovu Washingtonskou deklaraci), byl to vlastně základní dokument státu, který se měl bezprostředně zrodit.

K vytvoření první československé vlády došlo na základě porad v Ženevě, kde se delegace pražského Národního výboru setkala s Benešem a jeho spolupracovníky. Dříve, než se stačila tato delegace vrátit domů, zbytek Národního výboru převzal v Praze 28. října 1918 moc do svých rukou.

Zahraniční odboj, resp. jeho vůdčí osobnost T. G. Masaryk, byl tedy autorem ideového projektu samostatného československého státu. Zahraniční odboj vytvořil a prosadil konkrétní politický, diplomatický a vojenský program boje za tento stát a linie zahraničního odboje nakonec zvítězila i v české a slovenské politice v habsburské monarchii. Současně je však třeba vidět, že program zahraničního odboje (zvláště jeho vrcholný dokument Washingtonská deklarace) nebyl důsledně uskutečněn. Armáda nebyla nahrazena milicí, sociální zákonodárství nešlo tak daleko, jak se předpokládalo, církve nebyla odloučena od státu, atd. K demokratickým a sociálním reformám nedošlo tedy v takové míře a do takové hloubky, jak to emigrace předpokládala. Pokud však byly prosazeny, je to do značné míry zásluhou zahraničního odboje a toho, že se do jeho čela dostala politická skupina, kterou reprezentoval T. G. Masaryk. Je to zásluhou i toho, že se za Masarykův československý program postavilo široké lidové hnutí v zahraničí (mezi zajatci) i doma. Programová, diplomatická, propagandistická, organizační a vojenská činnost zahraničního odboje byla důležitým faktorem existence samostatného Československa v té podobě, v jaké vzniklo na konci první světové války.